

Eretnekségek A-tól Z-ig

A keresztény vallás alapvető üzenete, az evangélium összetett üzenet. Középpontjában Jézus, a Krisztus személye áll: aki ő, az ő szavai és az ő tettei, illetve ezek jelentősége. Jézus lénye, szavai és tettei azonban egymástól elválaszthatatlanok, mert ha ő nem volt az, akinek mondta magát, és akinek a tanítványai tartották, akkor sem joga, sem hatalma nem lett volna azt mondani, amit mondott, és azt tenni, amit tett.

Ezért ami az evangéliumra adott reakciókat illeti, mindig is három lehetőség volt: aki az egész üzenetet elutasította, az maradt más vallású, aki az egész üzenetet elfogadta, az lett keresztény, és aki az üzenet bizonyos részeit elfogadta, másokat nem, azaz válogatott, ugyanakkor magát kereszténynek nevezte, az lett „eretnek”. E szó bibliai eredetije a görög *haireó*, *hairetidzó* = „válogatni” igéből származik, így a görög *hairetikosz*, latin *haereticus* vagy a magyarosított „eretnek” egyszerűen az, „aki válogat” a keresztény üzenetből. Az eredeti üzenet részbeni elfogadása mindig *egyéni szempontok* szerint történt, akár csak a kihagyott elemek pótlása, ezért az „eretnek” vallási rendszerek mindig több változatban jelentek meg, illetve további változatokat hoztak létre, egyre messzebb kerülve az eredeti evangéliumi üzenet kétezer éves hagyományától. Chesterton szavaival: „Elesni sok irányba lehet, állni azonban csak egy irányba lehetséges.”

Az eretnekségek jelentőségével és cáfolatával más cikkeink foglalkoznak, az alábbiakban csak a legjelentősebb ókori, középkori és újkori szélsőséges, szakadár, eretnek és szinkretista irányzatokat szeretnénk lexikonszerűen, majd összehasonlító táblázatokban ismertetni.

1. ABC-sorrendes felsorolás

Adopcionizmus – A latin *adoptio* = „örökbefogadás” szóból. Krisztológiai tévtan, amely tagadja a Krisztus emberi élete előtti létezését, így örök istenségét és fiúságát. Jézus csak ember volt, akit Isten akkor fogadott a Fiává, kent fel a Lelkével vagy istenített meg, amikor Keresztelő János megkeresztelte. A tan képviselői: az ókorban az ebioniták*, a két Theodosz, Szamoszatai Paulosz (lásd pavlinianizmus*), a 8-9. századi spanyol adopcionisták, kései változata a 16. századi szocinianizmus*.

Apollinarizmus – Apollinarisz 4. századi laodikeai püspök nevéből. Krisztológiai tévtan, amely szerint Krisztusban az emberi értelem helyett az isteni Logosz volt. Elítélte 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Antitrinitarianizmus – A trinitástannak, azaz a három Személyben (Atya, Fiú, Szentlélek) létező Egyetlen Istenről szóló tanításnak a tagadása, lásd arianizmus*, modalizmus*, szocinianizmus*.

Arianizmus – Areiosz (latinosan Arius) 4. századi alexandriai presbiter nevéből. Teológiai-krisztológiai tévtan, amely szerint Isten csak egy személy, az Atya, a Fiú csak Isten első, félisteni teremtménye, a Szentlélek pedig csak Isten személytelen ereje. A tan képviselői: az ókori ariánusok, ma Jehova tanúi. Elítélte 325-ben az I. Egyetemes (Nikaiai) Zsinat.

Doketizmus – A görög *dokétosz* = „látszat” szóból. Tipikusan gnosztikus* elképzelés, amely szerint a Krisztus nem valóságos emberi testben élt közöttünk, hanem csak egy annak látszó fantomtestben jelent meg. A tan képviselői: az ókori gnosztikusok*, ma egyes neo-gnosztikus, rózsakeresztes iskolák.

Donatizmus – Donatus, 4. századi karthágói püspök nevéből. Nem tévtan, hanem hitéleti szélsőség, amely a Diocletianus-féle észak-afrikai keresztényüldözések (i. sz. 304-305) után keletkezett az ún. traditorok („átadók”, ti. az Írásokat a pogány hatóságoknak kiszolgáltatók)

visszafogadásának kérdésekor. Konkrétan egy új karthágói püspökkel szembeni ellenállásból indult ki, aki traditor volt, és akinek a donatista felfogás szerint újra meg kellett volna keresztelkednie. A donatista egyház tanításban ortodox, de szkizmatikus volt, és a 7. századig fennállt (az iszlám invázióig).

Ebionitizmus – A héber *evjónim* = „szegények” szóból, az így nevezett „ebioniták” nevéből. Egy palesztinai zsidó-keresztény szekta krisztológiai tévtana, amely szerint Jézus csak ember, József és Mária gyermeke, és csak Mózeshez hasonló próféta volt. Vsz. a mózesi törvényeket is betartó adopcionisták* voltak, a 4. századra eltűntek.

Enkratizmus – A görög *enkhrateia* = „önmegtartóztatás” szóból. Nem tévtan, hanem hitéleti szélsőség, amely először a 2. században jelent meg; elsősorban aszkéta ideálok alapján tiltották a húsevést, a borivást és a házasságot. Az enkratiták vagy eleve gnosztikusok* voltak, vagy azzá lettek.

Eutükhianizmus – Eutükhész 5. századi konstantinápolyi presbiter és archimandrita nevéből. Lásd monofizitizmus*.

Gnoszticizmus – a görög *gnószisz* = „ismeret, tudás” szóból. A ~ szinkretikus vallási irányzat, amely a görög filozófia és misztérium-kultuszok, egyiptomi és közel-keleti vallási hagyományok és – egyes változataiban – keresztény elemek keveréséből jött létre. A ~ világképe, emberképe és istenképe dualista, szembeállítja a szellemet az anyaggal, a lelket a testtel, az anyagvilág teremtőjét az igazi, de ismeretlen Istennel. A ~ szerint az üdvösség a titkos ismeretben rejlik, ezért az üdvözítő csak tudást közöl, amelyre neki is szüksége volt a szabaduláshoz. A tudás csak a befogadására eleve alkalmas kevesek számára elérhető és érthető. A tan képviselői: az ókorban Markion, Valentinusz, Szaturninosz, Karpokratész, Baszilizész, illetve Máni (lásd manicheizmus*), ma a neo-gnosztikus, rózsakeresztes és hermetikus szellemi iskolák, rendek.

Ikonoklasmus – a görög *eikón* = „kép” és *klaszmosz* = „rombolás” szóból. A keleti egyházban egyes császárok által elindított képromboló mozgalom (i. sz. 725 és 842 között), amely tagadta a Jézus Krisztusban emberré lett Isten ábrázolhatóságát, és a képek tiszteletét „bálványimádásnak” minősítette. Elítélte 787-ben a VII. Egyetemes (II. Nikaiai) Zsinat, a képimádással (ikonolátria) együtt.

Makedonianizmus – Makedoniosz, 4. századi konstantinápolyi pátriárka nevéből. Pneumatológiai tévtan, amely az arianizmusból* fakad; eszerint a Szentlélek nem Isten, hanem a Fiú teremtménye, angyalszerű lény. Lásd pneumatomakhianizmus*. Elítélte 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Manicheizmus – Máni, 3. századi perzsa gnosztikus filozófus nevéből. A ~ gnosztikus jellegű szinkretikus vallási irányzat volt, amely a perzsa zoroasztrizmus, az indiai buddhizmus és a kereszténység elemeit ötvözte. Máni mint utolsó és legnagyobb próféta új szentírásokkal is előállt. Világ-, isten- és emberképe tipikusan gnosztikus, dualista volt, a szabadulás feltételének a titkos tudást és az aszketizmust tartotta. Krisztus csak próféta volt, Máni azonban a megígért Pártfogó, aki a zsidó apostolok által megrontott krisztusi tanításokat helyreállította. (Augustinus manicheusból lett keresztényé.) Máni tanai a Távol-Keleten is találtak követőkre, egészen a középkorig.

Markellianizmus – Markellosz, 4. századi ankürai püspök nevéből. Teológiai tévtan, amely vallja Isten egyetlenségét, az Atya, a Fiú és a Szentlélek egylényegűségét, de tagadja a Fiú és a Szentlélek örök létezését; eszerint ők csak ideiglenes üdvrendi funkciót látnak el: a Logosz a teremtéskor, a Lélek pedig pünkösdkor lép elő, válik ki vagy tárul fel az Istenségből, és az Istenségbe fognak visszatérni, amely így megszűnik Háromságnak lenni. Markellosz „üdvrendi háromságtana” vele együtt eltűnt. Elítélte 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Markionizmus – Markion, 2. századi tanító nevéből. Antijudaista gnosztikus irányzat.

Markion a tanait elsősorban Pál leveleiből próbálta levezetni, saját Lukács evangélium-verzióján és Pál levelein kívül mindent kidobott az Újszövetségből. Dualizmusa szembeállította az Ószövetséget az Újszövetséggel, a zsidók anyagvilágot teremtő, haragvó istenét (*demiurgosz*) az igazi, szellemi, szerető Istennel, az ismeretlen „Atyával”. Krisztus nem a zsidók messiása volt, hanem az igazi Isten fantomszerű megjelenése (lásd doketizmus*), aki az anyagvilágból és a zsidók haragvó istenétől szabadít meg. Az általa szervezett markionita egyház néhány évszázadon belül eltűnt.

Messzalianizmus – A szír *mcalljáná* = „imádkozó” szó torzított ejtéséből, illetve ennek görög fordítása lett másik nevük: „euchiták” (*eukhomai* = imádkozni, ebből *eukhitész* = imádkozó). Eredetileg mezopotámiai eredetű vallási irányzat, amelynek „keresztény” ága a 4-5. században jelent meg rajongó („entuziaszta” = megszállott) laikus- majd szerzetesi mozgalomként. A szentségeket elvetették, és az intenzív imádságot tartották az egyetlen spirituális erőnek. Állandó vándorlás, szegénység, aszkézis jellemezte őket. Céljuk a bűnös szenvedélyektől való tökéletes mentesség (*apatheia*) és a Szentháromság meglátása és önmagukban felismerése volt. Hitük szerint minden emberben van démon, aminek a helyét a Szentléleknek kell átvenni (szerintük Jézus is ezen ment át). Elítélték helyi zsinatok, majd 431-ben a III. Egyetemes (Epheszoszi) zsinat, de a 9. századig fennmaradt.

Modalizmus – A latin *modus* = „mód” (ti. megjelenési mód) szóból. Teológiai tévtan, amely szerint Isten csak egy személy, az Atya, a Fiú és a Szentlélek az egyetlen személynek csak három egymás utáni megjelenési formája, nem külön személyek. A tan képviselői: az ókorban Praxeasz, Noetosz, Epigonosz, Kleomenész, Szabelliosz, ma az Egyesült Pünkösdista Egyház és a branhamista Üzenet-közösségek. Elítélte 325-ben az I. Egyetemes (Nikaiai) és 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Monarchianizmus – A görög *moné* = „egyetlen”, és *arkhé* = „első, alapely, hatalom / uralkodó” szóból. Teológiai tévtan, két fajtája a dinamikus és a modalista*. A dinamikus ~ vagy szubordinacionizmus* szerint csak az Atya Isten, a Fiú pedig csak teremtmény (emberi / anyagi / félisteni lény), a Szentlélek csak Isten ereje vagy megszemélyesítése; lásd modalizmus*.

Monofizitizmus – A görög *moné* = „egyetlen”, és *phüszisz* = „természet” szóból. Krisztológiai tévedés, amely szerint Krisztusnak csak egy természete volt, mert az isteni és az emberi természet teljesen összeolvadt benne: az isteni magába olvasztotta az emberit. A tan képviselői: az ókorban Severus, Iulianus, Apollinárisz, Eutükhész. Elítélte 451-ben a IV. Egyetemes (Khalkedóni) Zsinat.

Monotheletizmus – A görög *monon* = „egyetlen”, és *theléma* = „akarat” szóból. Krisztológiai tévedés, amely a monofizitizmusból* fakad; eszerint Krisztusnak csak egy, isteni akarata volt, emberi nem. A tan képviselői: ókori monofiziták, Szergiosz konstantinápolyi pátriárka, Honorius római pápa. Elítélte 680-ban a VI. Egyetemes (III. Konstantinápolyi) Zsinat.

Montanizmus – Montanus 2. század végi frígiai próféta nevéből. Szkizmatikus eretnekmozgalom. Montanus friss megtérőként úgy vélte, hogy a kinyilatkoztatás nem zárult le az 1. században. Két női társával (Maximilla, Priscilla) médiumszerű, eksztatikus állapotban, egyes szám első személyben szólaltak meg mint „Ige” vagy „Szentlélek”. Aszketizmust és közeli világvégét hirdettek. A mozgalom néhány évszázadon belül eltűnt.

Nesztorianizmus – Nesztoriosz 5. századi szír szerzetes, konstantinápolyi pátriárka nevéből. Krisztológiai tévedés, amely szerint Krisztus isteni és emberi természete teljesen külön maradt, és szinte két külön alanyként működött. A tanítás (vsz. félreértett) képviselői: az ókorban Nesztoriosz, napjainkig a Nesztoriánus (Keleti Asszír / Káld) Egyház. Elítélte 431-ben a III. Egyetemes (Epheszoszi) Zsinat.

Novatianizmus – Novatius, 3. századi római presbiter nevéből. Nem tévtan, hanem hitéleti szélsőség, amely a Decius alatti keresztényüldözések után okozott egyházszakadást azzal, hogy nem

engedte vissza az egyházba azokat, akik az üldözések miatt pogány áldozatot mutattak be, vagy pénzért szereztek igazolást arról, hogy bemutattak ilyen áldozatot. A későbbi novatiánusok szerint már a keresztség utáni komolyabb bűnökre sem lehetett bocsánatot nyerni. A tan képviselői: a novatiánus egyház tanításában ortodox, de szkizmatikus volt, és a 7. századig fennállt (az iszlám invázióig).

Patripasszionizmus – A latin *pater* = „apa, atya”, és *passio* = „szenvedés” szóból. A modalista* teológiából fakadó krisztológiai tévtan, amely az Atya és a Fiú személyét azonosnak tekinti (ún. *hüiopatria*), ezért azt állítja, hogy Krisztusban maga az Atya szenvedett a kereszten. A tan képviselői: az ókorban a modalisták*.

Pavlinianizmus / Paulikianizmus – Szamoszatai Pál, antiókhiai püspök nevéből. Teológiai-krisztológiai tévtan, lásd adopcionizmus*. Elítélte 286-ban az Antiókhiai és 325-ben az I. Egyetemes (Nikaiai) Zsinat.

Pelagianizmus – Pelagius, 4-5. századi brit szerzetes nevéből. Szótériológiai tévtan, amely szerint Isten mindenkit külön teremt a születésekor, így mindenki ártatlannak születik, mint Ádám és Éva, senki sem eredendően bűnös, és Ádám bukása óta is mindenki szabadon és önerőből képes jó és rossz között választani, Istenhez visszatérni, szent életet élni, és így üdvözülni. Az isteni kegyelem tehát nem előzi meg az ember szabad döntését. A tan képviselői: az ókorban Pelagius tanítványai (Caelestius és Iulianus). Elítélte 418-ban a Karthágói és 431-ben a III. Egyetemes (Epheszoszi) Zsinat.

Pneumatomakhiánusok – A görög *pneuma* = „lélek / szellem”, *makhosz* = „harcos” szóból. Pneumatológiai tévtan, amely tagadja a Szentlélek istenségét, mert csak teremtett lénynek, vsz. angyalnak tartja. A „Lélek [istensége] ellen harcolók” részben ariánusok voltak, részben elfogadták a nikaiai hitvallást. Lásd makedonianizmus*

Priscillianizmus – Priscillianus 4. századi hispániai gnosztikus tanító nevéből. Keresztény színezetű, de manicheus* jellegű vallási irányzat. Jellemzője a dualista világkép, az aszketizmus, az üdvösség átértelmezése a testi létből való kiszabadulásként. Egy időre a spanyol egyházba is be tudott szűrődni, de a 6. századra végleg eltűnt.

Szabellianizmus – Szabelliosz, 3. századi líbiai tanító nevéből. Lásd modalizmus*.

Szemipelagianizmus – A latin *semi* = „fél”, és Pelagius brit szerzetes nevéből (lásd pelagianizmus*), de csak a 16. sz. végéről származó kifejezés. Az 5. századi Ioannes Cassianus és Lerinumi Vincentius szótériológiai tévedése, amely Pelagius és Augustinus vitájában a két végletesnek tekintett álláspont között próbált közvetíteni. Lényege, hogy bár az ember szabadon közeledhet Istenhez, az üdvösségét Isten viszi véghez. A tant elítélte 529-ben a II. Orange-i Zsinat.

Szocinianizmus – Laelius és Faustus Socinus 16. századi olasz tanítók nevéből. Teológiai-krisztológiai tévtan, tkp. az adopcionizmus* kései formája. A tan képviselői: az ókorban az adopcionisták, a reformációtól napjainkig az unitáriusok.

Szubordinacionizmus – A latin *sub* = „alá”, és *ordinatio* = „rendelés” szóból. Teológiai tévtan, amely szerint csak az Atya mondható Istennek, a Fiú – minden dicsősége ellenére is – csak teremtett, azaz alacsonyabb rendű és alárendelt (félisteni / angyali) lény. A tan képviselői: az ókorban az ariánusok, ma pl. Jehova tanúi.

Triteizmus – a görög *tri* = „három”, és *theosz* = „isten” szóból. A 3. században megjelenő teológiai tévtan, amely szerint az Atya, a Fiú és a Szentlélek három külön istenség. A tan képviselői: az ókorban csak egyes tanítók (Órigenész?), a középkorban pl. Joachim da Fiore (12-13. sz.), vallási közösségként csak a mormonok.

Unitarizmus – Lásd szocinianizmus*.

2. Tematikus összehasonlító táblázat

A négy nagy problémás terület, illetve a keresztény alapoktól való elhajlás mértékének növekedése (balról jobbra): 1. rajongás (a hitélet szélsősége), 2. szakadárság (a közösség rombolása), 3. eretnekség (a tanítás megmásítása), 4. valláskeverés (a hit összekeverése nem keresztény vallások tanaival). Megjegyzendő, hogy a rajongók és a szakadárok nem feltétlenül voltak eretnekek, de minden eretnek és valláskeverő irányzat egyúttal szakadár is volt. A valláskeverő irányzatok pedig az egyházon kívülről jelentek meg.

1. Rajongás (enthuziaszta irányzat)	2. Szakadárság (szkizmatikus irányzat)	3. Eretnekség (heretikus irányzat)	4. Valláskeverés (szinkretikus irányzat)
enkratizmus	donatizmus	[az összes többi, lásd alább!]	gnoszticizmus
ikonoklazmus	novatianizmus		manicheizmus
messzalianizmus			priszcillianizmus

Az eretnekségek négy nagy csoportja (a) általában az Istenség lényével, (b) konkrétan a Krisztus lényével, (c) a Szentlélek lényével, vagy (d) az üdvösség útjával kapcsolatos tévtanok. Megjegyzendő, hogy minden teológiai – a háromságtant tagadó – eretnekség egyúttal krisztológiai és pneumatológiai eretnekség is volt, és fordítva.

(a) Teológiai eretnekség	(b) Krisztológiai eretnekség	(c) Pneumatológiai eretnekség	(d) Szótériológiai eretnekség
antitrinitarianizmus	adopcionizmus	makedonianizmus	pelagianizmus
arianizmus	apollinarizmus	montanizmus	szemipelagianizmus
markellianizmus	ebionitizmus	pneumato- machianizmus	
markionizmus	eutükhianizmus		
modalizmus	monofizitizmus		
monarchianizmus	monotheletizmus		
szabellianizmus	nesztorianizmus		
szocinianizmus	patripaszcionizmus		
szubordinacionizmus	pavlinianizmus / paulikianizmus		
triteizmus			
unitarizmus			